

Szerb Antal (1901–1945) és az angoltanárság dilemmája

Virágos Zsolt Kálmán

amerikanista

Kováts Albert—Szerb Antal: *Don't Say . . . But Say. . .* [Ne úgy mondjad, hanem így]; *Mit hibáznak el leggyakrabban az angolul tudó magyarok?* Budapest, Pápai Jenő Műintézete, Cserépfalvi-Kiadás [1901]

Összefoglaló: Bármilyen nagyra is értékelte 1938-ban a szakmai-tudományos közvélemény azt az álláspályázatot, melyet a Debreceni Egyetem Angol Tanszéke az újonnan kialakítandó tanársegédi pozícióra hirdetett meg, az 1930-as évek társadalmi klímájának ismeretében mégsem keltett nagy meglepetést a szóban forgó pályázat sikertelensége. Pedig Szerb Antal mindig is a magyar és a nemzetközi irodalmi kultúra csodagyerekének és egyben ikonikus alakjának számított. Szerb Antal pontos indítékai arra, hogy magyar-angol viszonylatú oktatási segédletet alkossanak meg, összefügghetnek azzal, hogy erősíteni kívánta az elméleti és az alkalmazott nyelvészet ötvözését. Ugyancsak feltehető, hogy a szerzők szerint a *Don't Say. . . But Say* egyik elméleti alapvetésének tekinthető az a kijelentésük, hogy ha tudunk idegen nyelven beszélni, legtöbbször egyszerűen lefordítjuk, amit anyanyelvünkön gondolunk el

Kulcsszavak: irodalomelmélet, angol nyelvtanítás, világirodalom, filosz érdeklődés

Az itt közzétett, egyetemtörténeti irányultságú szemle elsősorban a társszerzők egyike, a kétszeres Baumgarten-díjas (1935, 1937) Szerb Antal magyar író vállalt szerepe okán érdekel bennünket. A jelzett vonatkozásban a leginkább takarékos felütésként e helyütt még csupán annyit jegyzek meg, hogy a Debreceni Egyetem 1938-ban létrehozott angol tanszéke, ahogy azt a korabeli tanácsülési jegyzőkönyv is rögzítette, 1938. június 1-jei határidővel pályázatot hirdetett meg a *Hivatalos Közlöny*ben egy új tanszékvezető személyére. A felhívásra összesen négy folyamodvány érkezett, mely anyag elbírálására kiküldött bizottság¹ a következő rangsort alakította ki: „Dr. Fest Sándor, egy. magántanár, a Báró

¹ Csüry Bálint dékán, valamint Darkó Jenő, Papp Károly és Tankó Béla egyetemi tanárok

Eötvös József Collegium rendes tanára, az MTA levelező tagja; dr. Szerb Antal egyetemi magántanár; dr. Hetzel Géza és Pfisterer Miklós középiskolai tanárok.”

Bármilyen nagyra is értékelte őt a magasabb igényeket valló szakmai-tudományos közvélemény, Szerb Antalnak, aki asszimilált zsidó családba született – majd 1907. december 20-án édesapjával együtt a római katolikus vallásra tért át – a gyermekkorban megváltoztatott új kötődés ellenére sem lehetett reális esélye a pályázat elnyerésére. Hiszen 1938-at írtak... Pedig Szerb, a magyar irodalmi kultúra ikonikus alakja és csodagyereke többszörösen is „túlteljesítette” a pályázat szakmai-tudományos előfeltételeit. Fontos elméleti és kritikusi munkássága (ld. például *A magyar irodalomtörténet* [1935] és *A világirodalom története* [1941] című monográfiáit) mellett a két világháború közti magyar szépirodalom senki máséhoz nem hasonló írója, akinek szépirodalmi művei azóta is, újra meg újra nagy példányszámban jelennek meg, jelezvén nem csupán maradandó, de egyben a múltó évtizedekkel fokozódó népszerűségét. Mindezen túl művei gazdag kulturális anyagot mozgatnak meg, és számos, közszájon forgó idézetet ösztönöztek.

A budapesti piarista gimnáziumba írták be, majd utolsó gimnáziumi évében az iskolai önképzőkör elnöke volt. Egy évet Grazban töltött, ahol klasszika-filológiát tanult. Könyvek, műtárgyak és a magas kultúra egyéb mementói között nőtt fel, s lett már egyetemi hallgatónaként az irodalmi kultúra nemzetközileg ismert képviselője és tudója. Ily módon egyszerre volt lankadatlanul kutató tudós, szenvedélyes, koravén és örökolvasó ”bagoly,” bravúrosan szerkesztő és fogalmazó író, lelkiismeretes középiskolai tanár. Mire magyar-német-angol szakos tanárként 26 éves korában tanítani kezdett Budapesten egy kereskedelmi középiskolában, már nemcsak ismert, hanem nagyra tartott író és tudós hírében is állott. 32 éves korában őt választották a Magyar Irodalomtudományi Társaság elnökének; 36 éves korában egyetemi magántanár lett, ami annak idején a legnagyobb elismerés volt középiskolai tudóstanárok számára.

Legismertebb regénye a filmváltozatban is népszerű, jórészt önéletrajzi és főleg a British Museum könyvtárában játszódó *A Pendragon legenda* (1934), mely egy VII. századi misztikusok után kutató fiatal magyar tudós szellemi és egyéb kalandjairól szól, és amelyet maga az író filológiai detektívregénynek nevezett. Végső remekműve a regény műfajában *A királynő nyakéke* (1943), amely a hajdani francia arisztokrácia életével foglalkozik. Nagy lélektani regényeként ismert az önmagát kereső ember típusalakzatát bemutató *Utas és holdvilág* (1937).

Ma már nehéz lenne kibogozni, hogy pontosan miként is lett ez a két filosz: Kováts Albert, az USA-beli Columbia Egyetem magasan pozícionált magisztere és a nagy műveltségű, európeér gondolkodású, széles látókörű és poliglott Szerb Antal társszerző ennek a zsebméretű, mindössze 71 oldalas kis nyelvkönyvnek a megalkotásában. Mert együttműködésük befejeztére végül is ezt hozták létre: egy

nyelvtanítási-nyelvoktatási segédletet, elsősorban önképzésre alkalmas, úgynevezett *self-help* lexikográfiai és grammatikai brosúrát. Még inkább elgondolkodtató lehet persze az a körülmény, hogy Szerb a két világháború közti magyar szépirodalom senki másához nem hasonlítható írója volt. Mint egyik kortársa találóan megjegyezte, ha ez a szerző nem lett volna kitűnő regényíró, novellista, műfordító, esztéta, irodalomtörténész, nevének helye akkor is múlhatatlanul biztosítva lenne.

Feltehetően a *Don't Say... But Say...* elméleti alapvetésének szánhatta a szerzőpáros a kötet előszavának néhány megfogalmazását, így például a következőket: „ha tudunk is idegen nyelven beszélni, legtöbbször mégis anyanyelvünkön gondolkozunk. Ennek következtében, amikor idegen nyelven beszélünk, legtöbbször egyszerűen lefordítjuk azt, amit anyanyelvünkön gondolunk el.”[. . .] „A nyelvtanár körülbelül tisztában van vele, tanítványai milyen hibákat követnek el; a jellegzetes hibák gyakorisága abból következik, hogy a tanítvány magyarból, esetleg németből fordítja mondatait. Az angolul már tudó, de gyakorlatlan, angolokkal nem érintkező magyaroknak kívántunk segítségére lenni ezzel a kötetel.”

Nos, ha igaz (lenne) az a feltevés, hogy a nyelvi-kulturális pallérozottsághoz elsősorban az anyanyelvről a célnyelvre való fordítási, tehát átveési/átvezetési aktusokon át vezet az út, a nyelvpedagógus feladata is nyilvánvaló (lenne), amennyiben a nyelvoktatás kiemelt *modus operandija* a nyelvi tények kérdés-felelet formájában történő katekizálása lenne. Egyébként megjegyzem, hogy a szóban forgó nyelvhelyességi brosúrában felvonultatott angol nyelvi anyag kifejezési gazdagsága, variálhatósága és mélyszerkezeti strukturálhatósága még véletlenül sem mutat meggyőző eltávolodást az angol nyelv belső sajátosságaitól. A legszubbjektívebb állásfoglalásra hajlamos megítélő személy is könnyen beláthatja, hogy ezt a nyelvet, mármint az angolt, a szélsőségesen agglutináló erővonalakkal ellentétes tendenciák tartják össze. Erről árulkodik számos olyan nyelvoktatási eszköz is, amellyel a tanár is, a nyelvtanuló is gyakran találkozhat.

A kötet használatát nem segíti külön *mutató*. Adott nyelvhelyességi kérdéskör vagy hibatípus (+ hibakorrekció) fellelhetőségét – némi szerencsével – túlnyomórészt a szöveg előre-hátra lapozásával/görgetésével fordíthatjuk saját javunkra. A gyűjtemény anyaga mintegy 90 %-ának bemutatásában és feldolgozásában csoportképző megjelölések szerepelnek, melyek arról tanúskodnak, hogy a szerzők hittek abban, hogy ezek a hibaleíró szegmensek szívárgásmentesen egy nagyobb egységbe forraszthatók. Magunk is próbát tehetünk például a következő kategóriákkal: HELYTELENÜL ELHAGYOTT SZAVAK one hundred [and] thirty pounds; FELESLEGES SZAVAK I went to [the] church, I hope [that] not ; ROSSZ HELYRE TETT SZAVAK szórendi problémák: vö. pl. „I like very much the music” helyesen: „I like music very much”; „ÖSSZETÉVESZTETT SZAVAK invent vs. discover, among vs.

between, in the same time vs. at the same time; HELYTELENŰL HASZNÁLT KIFEJEZÉSEK „I am out of money/My money is gone”/„Do you understand the joke?”/”Do you see the point?” „Do you like Hungarian cooking?” NYELVTANI HIBÁK; A BESZÉLT NYELV: „office,” „about sports,” „looking for a room,” „introducing a friend,” „in a train,”/ stb. A fő csoportképző szempont azonban a kötet címében adott és ajánlott *Don't say . . .* → *But say . . .* oppozíció. Kár, hogy ez így van. Már csak azért is mondom ezt, mert az anyag túlnyomó hányadában minden helyes változatért cserébe el kell szenvednünk egy helytelen, megbicsakló, nyelvhelyességileg nem ajánlható variánst. Másként fogalmazva: mire a könyvön átrágjuk magunkat, több száz nem kívánatos (éppen ezért nem ajánlott: *Don't say..* .) nyelvi tárgyasulást láttunk vendégül. Hagytuk, hogy ezek átmozzák agysejtjeinket és szennyezzék célnyelvi arzenálunkat.

Az itt szemlézett nyelvgyakorlati összeállítás a Debreceni Egyetem Könyvtárában egyetlen példányban van meg. Feltételezzük, hogy ez ugyanaz a kötet, amelyet Szerb Antal az 1938. júniusi tanszékvezetői pályázat anyagához mellékel.